

“Адеп сабагы”

(Мугалимдердин август кеңешмесине, 2016-2017-ж.)

1.Адеп предметинин максаты, орду жана өзгөчөлүгү

Адеп предметинин түпкү максаты – бүгүнкү окуучунун жүрүм-турум маданиятын калыптандыруу аркылуу эртеңки ата-энелердин рухий-адептик түшүнүктөрүн жөнгө салып, келечекте жалпы эле коомдук адептик маданиятты көтөрүүдө турат. Ошондуктан элдик педагогикага негизденген бул предметтин мазмундук өзгөчөлүгү этнопедагогикалык терең ой, асыл-нарктарды өз табиятында ала жүрүп, илимий педагогиканын кечээки жана бүгүнкү бай тажырыйбаларын колдонот. Адеп сабагынын башка сабактардан айырмасы – окуучуну өзүн-өзү сындап, баа бере билүүгө, өзүнө карата айтылган сынды туура кабыл алууга, сын-пикир айткан адамды жектебей, жакын, дос катары көрүүгө, көтөрүмдүүлүк сапаттарын өнүктүрүп, турмушка болгон көз карашын калыптандырууга жана ар дайым өз ордун тааный билип, ата мурасын, эли-жеринин баалуулуктары менен улуу дөөлөттөрүн сактап, башкаларга мамиле жасай билүүгө тарбиялоодо турат. Мындай асыл максаттарды ишке ашырууга үйрөтүүчү усулдар анын ар бир сабагынын өзөктүк-мазмундук багытында камтылган. Жалпы эл анын таасирдүү күчүн сезип-таанып тургандай бул предметтин тамырында окуучунун рухий-адептик дүйнөсүн акырындык менен аруулап, жүрүм-турум маданиятын калыптандырууга багытталган терең мазмундуу таасын ой-максаттар жатат.

2.Адеп сабагын окутуунун каражаттары жана жаңы технологияларды колдонуу

Адеп сабагын окутууда өтүлө турган ар бир теманын максат-милдеттерине, өзөктүк багытына жана өзгөчөлүгүнө жараша окутуунун технологияларын пайдаланууну мугалим өзү тандап алышы ыңгайлуу болот. Анда негизинен педагогикалык төрт процессти – инсанды окутуу, тарбиялоо, өнүктүрүү жана калыптандыруу процесстерин эске алуу менен иш жүргүзүү зарыл. Б.а. сабактын максатына ылайык усулдук ыкмаларды колдонуу.

Чыгаан этнопедагог, адеп сабагынын атасы маркум С.Иптаров адептик билим берүүнүн методдорун эки топко бөлүп карайт: мектеп окуучуларынын адептик аң-сезимин калыптоочу усулдар, буга этикалык аңгемелешүү, сабак-талкуу, лексия, басма сөз материалдарын, адабий чыгармаларды талкуулоо ж.б. жана мектеп окуучуларынын турмушун уюштуруу усулдары, буга оюн, көнүктүрүү, машыктыруу, жатыктыруу, мелдеш, тапшырма берүү ж.б. кирет.

– Мугалимдин ар бир сабагында берилген адептик түшүнүк окуучунун ынанымын жаратышы зарыл. Мына ушундай жол менен калыптанган ынаным бекем эркти, туруктуу мүнөздү калыптандырат.

– Адептик эреже-жоболор, мисалга алынган фактылар окуучунун ой жорумун өстүрүп, дээриндеги ыймандык шыбаганы ойготкондой болушу керек.

–Адептик билимдерди элестүү, ишенимдүү, далилдүү, берүү менен окуучуну ой жүгүртүүгө түртүү. Бул багытта окутуунун интерактивдүү методдорун колдонууга болот.

–Окуучунун ойлонуп окуу, эске сактап угуу жөндөмүн калыптандыруу.

–Текст менен иштөө аркылуу чыгармачыл ойломду өнүктүрүү. Мында жазуу иштери – дилбаян, эссе, баяндама, ийгилик артынан ийгилик күндөлүгүн толтурууга болот.

–Окутүү процессинин бардык учурунда ата-энелерди өз балдарынын адептик билимин турмушка айкалыштырып туруусуна көзөмөл жүргүзүп, өзү да көмөктөшүп, жол көрсөтүп турууга чакыруу.

–Окутуунун интерактивдүү стратегияларын колдонуу. Дебат, талкуу, дискуссия уюштуруу, акыл чабуулу, ролдуу оюндар, чыгармачылык отчет, сабак-сынак, сабак-талкуу, сахна-сабак, сабак-баарлашуу, сабак-таймаш, пресс конференция, тегерек үстөл, сынчыл ой жүгүртүүчү суроо-жооп сабагын уюштуруу өңдүү ыкмаларды кеңири колдонууга болот.

3. “Адеп сабагын” окутуунун жаңы багыттары жана талаптары.

Бүгүн билим берүү ишине маданияттык-компетенттик негизде мамиле кылуу маселеси күн тартибинде турган чакта окуучулардын билим деңгээлин жана камбылдык жөндөмдүүлүктөрүн баалоо маселелеринин үстүндө жүргүзүлүп келген илимий-педагогикалык изилдөөлөрдүн жыйынтыгы “Адеп сабагынын” буга чейинки калыптанган тажырыйбаларын эске алып, окутуунун жаңы багыттарын жана талаптарын аныктап көрсөттү. Мына ошондуктан өткөн жылдагы сунуштарды кайрадан карап чыгып, быйыл да ал мугалимдердин негизги иш аракеттерине айланышы зарылдыгы белгиленди:

1. Жеке инсандык мыкты сапат, көндүм адаттарды калыптандырууну мугалим алды менен өзүнөн баштоосу зарылдыгы турат. Бул мугалим үчүн алгылыктуу тарбиялык таасирдүү багыт катары каралуусу керек.

2. Сабактын тарбиялоочулук жана өнүктүрүүчүлүк милдеттеринин үстүнөн басым коюп иштөө менен окуучунун адептик негизги компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу.

3. Мугалимдин сабакка чыгармачылык менен мамиле кылышы жана окуучуга мээримин төгүп, өз баласындай жылуу мамиле жасап: “уулум, кызым, иним, сиңдим, – деп кайрылуусу аны окуучу менен бир кыйла жакындатып, кадыр-баркын көтөрүп, сабагынын таасирдүүлүгүн арттырат. Элдик педагогикаданын бай тажырыйбасында окуучуга мындай мамиле нукура устаттык кесипкөйлүк катары жогору бааланып келген.

4. Мугалимдин ийкемдүү мамилеси – окуучуга үлгү, ал эми асыл сапаттары – өрнөк болушу, анын сабагына болгон кызыгуусун арттырат. Мугалимдин сабак өтүп жаткан убактагы жүрүм-туруму, кыймыл-аракети, сүйлөгөн сөзү, өзү өтүп жаткан сабактын мазмунуна дал келип, өзү мисал айтып жаткан улуу өрнөктөрдү өз турмушуна салыштырып өткөн сабагы алда канча таасирдүү болот. *Кыргыз элинин белгилүү этнопедагогу, маркум С. Интаров айткандай: “Мугалим өзү сүйлөгөндөй жашап, өзү турмушта жашаганындай сүйлөгөндө гана ал өрнөктүү болот.”* Демек, “Адеп” предметинин мугалими окуучунун адептик мамилесин жөнгө салуудан мурда, өзү да мугалимдик (этиканы), адептүүлүктү кылдат сактоого милдеттүү болушу зарыл! Адеп сабагынын мугалиминин ийкемдүү сапаттары окуучуга гана эмес, башка мугалимдерге да, ата-энеге да, ал турсун жалпы эле коомго да өрнөк болушу бүгүн болуп көрбөгөндөй зарыл!

5. Мугалим окуучунун алдында эч качан калп айтпоого, туура эмес сүйлөп, олдоксон кыймыл-аракеттерди жасабоого, катуу, орой болбоого, жана өзү сүйлөгөндөй сылык, кичипейил, өз насаатындай акылгөй, өзү сабак өткөндөй терең, өзүнүн мисалындай турмуштук тажырыйбасы мол, окуучуга таалим-тарбия берүүгө татыктуу чыныгы таасирдүү инсан болууга тийиш! Окуучуга мындай мамиле мугалимдин өзүнө улуулукту, инсандык тазалыкты, адамдык аруулукту, насаатчылык нарктуулукту калыптандырат. Мына ошондо мугалимге болгон коомдогу көз караш, пикир өзгөрөт. Мугалимге карата коомчулуктун ишеними артат.

6. Сабак аркылуу окуучунун адептик маданиятын калыптандырууда адептик билимдерди руханий дөөлөт катары кабылдоого маани берүү, аны окуучунун түшүнүгүнө жакын усулдарды пайдалануу аркылуу окутуу адеп сабагынын таасирин арттырат.

7. Сабактын максатын окуучунун адептик көндүмдүктөрүн калыптандыруу аркылуу келечекте коомчулуктун адептик маданиятын жөнгө салууга багыттоо. Эгерде бул сабактын көлөмүн, маани-маңызын кыскартууга эмес, байытууга мамлекет тарабынан көңүл бурулуп, кам көрүлсө, окутуу жүктөмүнө – азыркы абалындагы бир саатка

тарбиялык-практикалык багытта сабак өткөрүүгө дагы бир саат кошуп, кадрдык-уюштуруучулук, каржы-финансылык маселелерин чечип берсе, анда коомубузда тез-тез кайталанып, айыкпас илдетке айланып бараткан бир катар терс көрүнүштөр менен көйгөйлүү маселелердин алдын алууга болот эле.

4. Адеп сабагын башка предметтер менен байланыштырып окутуу

Башка предметтерге таандык айрым үндөш түшүнүктөр Адеп сабагында да учурашы мүмкүн. Алсак табият, жаратылыш тууралуу тамалар, мекен таануу, биология, география предметтеринде бар. Эгерде география сабагында жер-суу, ата журт тууралуу темалар анын географиялык өзгөчөлүктөрүнө, ээлеген ордуна, камтыган чегине, алган багытына, жаткан кен-байлыгына, жердин мезгил-шартына байланыштуу окутулса, мекен таануу предметинде ал темалар анын пайда болушу, түзүлүшү, көркү, сулуулугу жана башка жаратыштын мыйзам ченемдери тууралуу окутулуп, ага карата мекенчилдик сезимдерин ойготуу милдети каралган. Ал эми Адеп сабагында ошол эле темаларды окутуу керек болсо, окуучунун ал тууралуу билимин байытуу менен ага карата мамиле маданиятын калыптандырууга, камкордук, боорукердик, мекенчилдик жана андай көркөм, бай дөөлөттөр менен сыймыктануу сезимдерин ойготууга басым жасалышы зарыл. б.а. бул сабактын мазмундук максатында ата-журт, жер-сууга карата окуучунун жагымдуу көз карашын пайда кылуу, суктануу сезимдерин ойготуу аркылуу ага карата ички жан дүйнөсүн аруулоого, өз мекенин сүйүүгө, жана аны өмүр бою баалап жашоого үйрөтүү милдети жатат. Демек, окуучунун жер-сууга, ата-журтка карата кылдат, аяр, камкор мамилесин, боорукердик, көтөрүмдүүлүк, чыдамкайлык өндүү туруктуу сапаттарын калыптандыруу маселеси предметти окутуудагы негизги максат болушу керек.

5. “Адеп сабагынан” окуучу кандай натыйжага ээ болушу зарыл?

Окуучу бул предмет аркылуу негизги компетенттүүлүктөргө ээ болууга жетишет. Тактап айтканда адептик жалпы түшүнүктөргө, адептик эреже-жоболорду, анын булактарын, адептик көөнөргүс мурастарды, элдик педагогиканын адептик өрнөктүү тажырыйбаларын, адептик түшүнүктөрдүн аныктамаларын, жана адептик маалыматтарды окуп-үйрөнүү ыкмалары ж.б. жөнүндөгү маалыматтарга ээ болот. Мындан тышкары алган адептик билимдерин башкалар менен бөлүшө билүү, бирөөнүн адептик билимин баалап жана колдой билүү, бирөөнүн адептик оюнун кемчиликтүү жана артыкчылыктуу жактарын ынандырып көрсөтө билүү, адептик маалыматтардын маани-маңызын туура чечмелей билүү жөндөмүн калыптандырат. Муну менен бирге эле өзүн-өзү сын көз менен кароого, кетирген каталык, кемчиликтерин сезип, аны өз моюнуна алууга жана өз убагында оңдой билүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болот. Максаттуу жашоого, туура ой жүгүртүүгө, өз пикирин, көз карашын адеп сактап айта билүүгө тарбияланат. Улуу-кичүүгө ийкемдүү мамиле кылып, өз ордун, асыл наркын, элдик салтын, улуттук дөөлөттөрүн, жана жалпы эле адамзааттын баалуулуктарын баалап жашоого үйрөнөт. Ошондуктан “Адеп сабагы” адам көз карашын калыптандырууга жана турмушта активдүү жашоо мүмкүнчүлүгүнө сүрөп турууга жарактуу сабак катары таанылган. Эгерде бул сабакты окуучунун рухий-адептик жүрүм-турум маданиятын калыптандырууну көздөгөн, анын аткарылыш эреже-нормаларын өз мазмунунда ала жүргөн так максаттуу, туура багыттуу жалгыз предмет экенин эске алсак, анда бул предметтин мазмундук абалын өксүтпөй, дагы да байытуу жана аны окутууга жаңы көз караштан мамиле кылуу маселеси учурда актуалдуу бойдон кала берет.

- Сабактын окуу план-программасы 1-8-класстарды камтып, ар бир класска жумасына 1 саат бөлүнүп, сабактардын жылдык көлөмү 34 саатты түзөт. Сабактардын структура сы жана мазмуну төмөндөгөй:

2016-2017-окуу жылында республиканын жалпы билим берүүчү мектептеринде адеп сабагын окутуу «Кутбилим» газетасына жарыяланган Базистик окуу планынын негизинде жүргүзүлөт. Адеп сабагын окутуу кыргыз, өзбек/тажик тилинде жүргүзүлгөн мектептерде 1-8-класстарда баштагыдай эле жумасына 1 сааттан окутулат. Ал эми 9-11-класстарда адеп сабагынын материалдары интеграцияланган жаран таануу курсунун курамында окутулат. Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде этика предмети 1-8-класстарда жумасына 1 сааттан өтүлөт.

Республиканын калкы, коомдук уюмдар, ата-энелер жана педагогдор “Адеп” сабагынын мектеп программасына киргизилишин колдоп келишкен. Алар бул сабакты окутуунун сапаттык деңгээлин көтөрүү боюнча төмөндөгүдөй жүйөлүү сунуштарын берет:

1. Адеп сабагынын учурдагы окуу жүктөмүн жана көлөмүн сактоо;
2. Адеп сабагы боюнча адис кадрларды даярдоо;
3. Адеп сабагы боюнча заманбап окуу-методикалык комплексттерин иштеп чыгуу;
4. Адеп сабагынын мазмундук базасын элдик педагогикалык негизде байытуу;
5. Адеп сабагында окутуунун салттуу жана жаңы методдорун жана технологияларын колдонууну өнүктүрүү;
6. Адеп сабагынын тарбиялык таасирдүү заманбап талаптарын жана аны баалоонун усулдарын иштеп чыгып, колдонуу.
7. Адеп сабагынын абалы, ийгиликтери, кемчиликтери жана келечеги тууралуу ой-пикирлерди, сунуштарды берүү.

8. Келерки окуу жылында Адеп предметинин жалпы билим берүүчү мектептерде окутула баштаганына 15 жыл толот. Ага байланыштуу белгилүү этнопедагог, Кыргыз Мамлекеттик туусунун авторлошу, “Адеп сабагын” негиздөөчүлөрдүн бири, маркум С.Иптаровдун жаркын элесине арналган илимий-практикалык конференция өткөрүү жана атайын радио-теле сабактарды уюштуруу иши каралып жатат.

Август кеңешмесинин жүрүшүндө адеп сабагынын мугалимдери методикалык бирикмелердин жетекчилери менен бирдикте ушул ж. б. маселелерди талкуулап, өз пикирлерин билдириши сунушталат.

Ошону менен бирге эле жер-жерлерде Адеп сабагын окутуудагы көйгөйлөргө көңүл буруу, сабактын мазмунун байытуу максатындагы семинарларды, тегерек столдорду өткөрүү жана ал маселелер боюнча иштиктүү чараларды көрүү зарылдыгы каралат.

7. “Адеп сабагы” боюнча окуу-нормативдик документтери:

1. Кыргыз Республикасынын мектеп окуучуларына адептик жана рухий-ыймандык билим берүү Концепциясы (20.07.2003).

2. Кыргыз Республикасынын мектептеринде предметтик билим берүүнүн мамлекеттик стандарттары. Б. 2014.

3. Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик билим берүү стандарты. Б.2014.

4. Жалпы билим берүүчү мектептердин кыргыз класстары үчүн Базалык окуу планы. Б. 2016.

4. “Адеп” жалпы билим берүүчү мектептердин 1-8-кл. үчүн окуу программасы 2014-16.

8. Быйылкы окуу жылында адеп сабагын окутууга төмөндөгү адабияттарды колдонуу сунушталат:

1. Рыспаев С., Абдухамидова Б. Адеп алиппеси. 1-кл. үчүн окуу китеби жана мугалимдер үчүн усулдук колдонмо. – Б. 2007.

2. Мусаева В., Ысманова Ж. ж. б. Адеп. 2, 3, 4-кл. үчүн окуу китептери жана мугалимдер үчүн усулдук колдонмолор. – Б. 2007-13.

3. Калдыбаева А. Мурзалиева З., ж. б. Адеп (Мурас). 5-кл. үчүн окуу китеби жана мугалимдер үчүн усулдук колдонмо. – Б. 2005.

4. Асаналиев Ү. Ж. Ширимкулова Адеп (Мурас). 6-кл. үчүн окуу китеби. – Б. 2012.

5. Назаралиева Ш. Адеп (Мурас). 7-кл. үчүн окуу китеби жана мугалимдер үчүн усулдук колдонмо – Б. 2010. Б. 2013.

6. Кармышаков А. Адеп (Адам таануу). 8-кл. үчүн сынак окуу китеби. – Б. 2012-15-ж.

9. 9-11-класстарда интеграцияланган Жаран таануу курсунун курамында адептик темаларды өтүүгө сунушталган адабияттар:

- Иптаров С., Жарашева Г. ж. б. 9-кл. үчүн окуу китеби. – Б. 2009.

- Кармышаков А. 9, 10-класс үчүн окуу куралы. – Б. 2011-2012.

- Назаралиева Ш. Адеп. Эл таануу. 10-кл. үчүн окуу куралы – Б. 2008.

- Байгазиев С. О. Маданият таануу. 11-кл. үчүн окуу куралы. – Б. 2009.

10. Сабактардын сапаттык деңгээлин көтөрүү максатында сунушталган кошумча окуу куралдары жана колдонмолор:

1. С. Байгазиев. Педагогикалык Руханият Б., 2008. С. Байгазиев. “Манас” эпосунун руханий, адептик-философиялык, патриоттук улуу дөөлөттөрү жана педагогикалык асыл-нарктары 2014-жыл.

2. С. Иптаровдун «Кыргыз жан дүйнөсү», 2012. «Адептик билим берүүнүн айрым илимий-методикалык маселелери» 2012-ж.

3. А. Кармышаковдун 2008-12-ж. 1-класс үчүн «Адеп үлгүсү», 2-кл. үчүн «Өрнөктүү бөбөк», 5-кл. үчүн «Адеп», 6-кл. үчүн «Адеп», «Ата-энелер үчүн адеп» 2016-ж., «Үй-бүлө маданияты» 2016-ж., «Эл таануу» 2016-ж.

4. А. Акматалиев. Кыргыздын көөнөрбөс дөөлөттөрү. Б., 2000.

5. А. Алимбеков. Кыргыз элинин билим берүү салттары. Б., 2003.

6. Калманбетов М., Бекбердиева К. Ыйман сабагы. 1-11-кл. үчүн усулдук колдонмо. – Б. 2003.

7. Ө. Б. Саалаевдин 2014-ж. «Интерактивдүү усулдарды пайдаланууда жана сабакта ишти уюштурууда мугалимдин ролу» 2015-жылы басылган “Адеп сабагы”, 5, 6, 7-кл. үчүн усулдук иштелмелери.

8. С. А. Калматованын 2013-жыл. «Адам көркү адеп»,

9. Назаралиева Ш. 2011, «Адептик дил баян», 2011.

10. Т. Алдаяровдун «Адеп сабагы боюнча дидактикалык оюндар», 2013.

11. Г. Мадаминовдун “Ата-энелер сиздер үчүн” 2014. ж. б. кошумча адабияттарды, методикалык иштелмелерди пайдаланууга болот.

Бишкек ш., Эркиндик көчөсү, 25. Кыргыз билим берүү академиясы. Социалдык-гуманитардык предметтер лабораториясы. Т. (0312) 62-14-39; (0771) 38-71-72

А. Кармышаков.

**Рекомендация августовского совета изучению предмета “Этика”
 (“Адеп”)**

Формирование нравственно-этической культуры ученика основная цель предмета «Этика» («Адеп»). Изучая этот предмет, школьник приобретает самые важные навыки для всей жизни. Он овладеет умеренной самокритикой, и научиться чувствовать собственной вины за допущенные ошибки. Также будет стремиться повысить человеческие качества, и улучшить коммуникации с обществом. Научится правильно мыслить, ставить цели и достигать их, соблюдать всех этических норм общения. Также этот предмет помогает изучить традиции и ценности народа. В связи, с чем сегодня вместо того, чтобы сокращать содержания предмета, возрастает актуальность задачи его развития.

➤ На основе, накопленной практики по данному предмету, предлагаем новые направления и требования по изучению предмета “Этика”.

1. Лучшими человеческими качествами должен обладать в первую очередь сам учитель, чтобы стать образцом для учеников.

2. При преподавании данного предмета учителю необходимо делать акцент на воспитательную часть и сосредоточиться на цели развития ученика. Содержание каждого урока должно быть доступным и простым для восприятия.

3. Учитель должен делать творческий подход к каждому уроку, а учеников должен любить как своих детей. Это только сблизит его с учениками, повысит его авторитет среди учащихся, также сделает урок более продуктивным. Такой метод в этнопедагогике оценивается как высокий профессионализм учителя.

Интегративный курс «Этика» («Адеп») изучается в 1-4 классах. Он направлен на формирование у младших школьников первоначальных этических понятий и норм поведения, практических умений и навыков, нравственных взаимоотношений со сверстниками, со взрослыми в различных жизненных ситуациях, навыков самообслуживания и др.

Курс «Наследие» («Мурас») призван формировать у школьников 5-7 классов чувства наследника, как материального, так и духовного богатства своей семьи, лучших традиций своего народа, гуманистического опыта всего человечества в целом. Посредством данного предмета дети также приобщаются к богатому духовно-нравственному наследию других народов, проживающих в республике.

Интегративный курс «Человек» («Адам») призван дать учащимся 8 класса наиболее полное представление о человеке как совокупности сложных исторических, культурных, психологических, этических, эстетических,

религиозных, национальных, социальных, биологических и др. факторов. «Человек в срезе разных эпох, культур и воззрений» - так можно вкратце охарактеризовать основную идею данного курса. Он призван формировать у школьников плюралистический, научный взгляд на историю становления человека.

В 9-11 классах изучается курс «Граждановедение», который направлен на формирование у учащихся идеала гражданина, хранителя и продолжателя духовно-нравственных основ общества. Содержание курса охватывает целый пласт культуры межличностных отношений, способствующих становлению будущих достойных граждан своей страны. *(С.Интаров)*

Занятия по предмету «Этика» в школах с русским языком обучения на 2015-2016 гг., проводятся на основе базисной программы, которая публикуется в газете «Кутбилим». В 1-7 классах по 1 часу в неделю и общее количество часов составляет - 34.

Для повышения качества данного предмета предлагаются следующие:

1. Разработать современный учебно-методический комплекс по предмету «Этика».
2. Применять новые методы и технологии при проведении занятий по предмету «Этика».
3. Разработать методички по повышению воспитательной части предмета Этика.
4. Комментарии и предложения по состоянию предмета, преимуществам и недостаткам и о перспективах Этики.

Учебно-нормативные документы по предмету Этика:

Концепция этического и духовно-нравственного образования школьников Кыргызской Республики (20.07.2003)

Государственный образовательный стандарт школьного образования Кыргызской Республики. Б. 2006...

Базисный учебный план для общеобразовательных школ с русским языком обучения на 2015\2016 учебный год.

Список рекомендуемой литературы на 2015-2016 учебный год:

2. Азбука поведения. (Сост. М. И. Воротынова). Алматы, 1990.
3. Азбука для несовершеннолетних. (Сост.: А. Алексеева, А. Стреляный). - М., 1985.
4. Аасамаа Ийна. Как себя вести. Бишкек, 2001.
5. Камычек Ян. Вежливость на каждый день. -М., 2002.
6. Моя Родина – Кыргызстан. Энциклопедия. Б.,2014.
7. Права ребенка в Кыргызстане: реальность и будущее. (Под. общ. ред.: М. Джангарачевой, Т. Винниковой). Бишкек, 1988.
8. Разум сердца. Мир нравственности в высказываниях и афоризмах. (Сост.: В. Н. Назаров, Г. П. Сидоров). -М., 1990.
9. Формановская Н. И. Вы сказали: «Здравствуйте!». Речевой этикет в нашем общении. –М., 1987.
- 10.Шемшурина А. И. Этическая грамматика. -М., 2004.
- 11.Шемшурина А. И. Основы этической культуры. Книга для учителя. -М., 2000.
- 12.Этика: Словарь изречений и афоризмов. -М., 1994.
- 13.Материалы по этике, опубликованные в журналах «Мектеп - Школа», «Воспитание школьников» и др.

А. Кармышаков

